

TÜRKÜLERDE BÜLBÜL MOTİFİNİN İŞLEVİ

Mahmut DELEN*

Öz

Toplum içinde tabii biçimde şekillenerek dilden dile yayılan türküler, Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Kişilerde derin izler bırakan bireysel ya da toplumsal olayların etkisi ile vücut bulan, halkın değer süzgecinden geçecek gelecek nesillere aktarılan türküler, bulunduğu çağın ötesine bu şekilde taşınır. Toplumun müşterek bir verimi olduğu için kültürel kodlar içeren türküler, bu yönü ile halkın maddî manevî tüm üretimlerini ve duyumsamalarını kapsamaktadır. Söz konusu duyumsamalar, öncelikle tabiat ile ilişkilidir. Tabiat unsurları içinde önemli yer tutan unsurlardan birisi de bülbüllerdir. Hem klasik hem de Türk halk edebiyatında çeşitli biçim ve anlam zenginlikleri kurmak için kullanılan bülbül, genellikle metaforik bağlamları ile öne çıkar. Araştırmada Türk edebiyatında bahsi geçen çağrışımlara dayalı katkıları dışında, bülbülün geçtiği türkülerde duygu ifadelerinde ortaya koyduğu özellikler yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi'nde yer alan türkülerin bülbül ile ilişkili mısralarının tamamı doküman incelemesi ile taranmıştır. Doküman incelemesi safhasında bülbülün farklı manalarla ilişkili olarak anıldığı toplam 74 türkü tespit edilmiştir. Tespit edilen türkülerin 61'inin kırk havalardan, 13'ünün ise uzun havalardan oluştuğu görülmüştür. Bu bağlamda 3 kategorinin yanı sıra kodlar oluşturulmuştur. Bülbülün yer aldığı türküler, içerik analizine tabi tutularak kategori ve kodlara ayrıldıktan sonra ise bülbülün türkü yakıcılarının hangi duygularına tercüman olduğu, söylem analizi ile değerlendirilmeye çalışılmıştır. Analizler neticesinde bülbülün duyguları yansıma rolü kategorisi altında olumlu ve olumsuz olarak iki kod belirlenmiş; bu kodların altında ise acı çekmek ile ilişkilendirilen bülbüller, aşğın sevdiğine ıstırap vermesi ile ilişkilendirilen bülbüller, çaresizlikle ilişkilendirilen bülbüller, derdin ifade edilmesi ile ilişkilendirilen bülbüller, neşe ile ilişkilendirilen bülbüller, güzel konuşma ile ilişkilendirilen bülbüller, güzel ses ile ilişkilendirilen bülbüller, tasavvufi duygular ile ilişkilendirilen bülbüller isimlerindeki kodlar ortaya çıkarılmıştır. Araştırmada dile getirilen kategori ve kodlardan hareketle bülbülün türkülerde geçtiği bölümlerde, yer aldığı diğer edebî ürünlerden farklı olarak duyguları ifade etme hususunda çok çeşitli bağlamlarda işlevsel biçimde yer bulduğu değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmenin ışığında Türk edebiyatında tasavvufi çağrışımlar ile kendine geniş biçimde yer bulan bülbülün, türkülerde söz konusu bağlamlarını aşarak anlam genişlemesine uğradığı ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkü, bülbül, anonim eserler, halk bilimi, Türk Halk Edebiyatı.

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tokat/Türkiye. mahmut.delen@gop.edu.tr. ORCID: 0000-0002-7332-6971.

THE FUNCTION OF NIGHTINGALE MOTIF IN FOLK SONGS

Abstract

Folk songs, which are naturally shaped in society and spread from language to language, have an important place in Turkish culture. Folk songs, which are embodied with the effect of individual or social events that leave deep traces on people, passed through the value filter of the people and passed on to future generations, are carried beyond the age in this way. Folk songs, which contain cultural codes because they are a common product of the society, cover all material and spiritual productions and sensations of the people. These sensations are primarily related to nature. One of the important elements of nature is nightingales. The nightingale, which is used in both classical and Turkish folk literature to establish various forms and richness of meaning, usually stands out with its metaphorical contexts. In the research, apart from its contributions based on the aforementioned associations in Turkish literature, it was tried to interpret the features revealed in the expressions of emotion in the folk songs in which nightingale is mentioned. For this purpose, all of the verses related to nightingale in the folk songs in the Anthology of Turkish Folk Music Oral Works were scanned by document analysis. In the document analysis phase, a total of 74 folk songs in which nightingale was mentioned in relation to different meanings were identified. It was seen that 61 of the identified folk songs consisted of broken airs and 13 of them consisted of long airs. In this context, 3 categories as well as codes were created. After the folk songs featuring the nightingale were subjected to content analysis and divided into categories and codes, it was tried to evaluate which feelings of the nightingale were interpreted by the folk song burners through discourse analysis. As a result of the analysis, two codes, positive and negative, were identified under the category of the nightingale's role in reflecting emotions; Under these codes, the following codes were identified: nightingales associated with suffering, nightingales associated with the pain of the lover, nightingales associated with helplessness, nightingales associated with the expression of distress, nightingales associated with joy, nightingales associated with beautiful speech, nightingales associated with beautiful voice, nightingales associated with mystical feelings. Based on the categories and codes mentioned in the research, it was evaluated that the nightingale found a functional place in various contexts in terms of expressing emotions in the parts where it appears in folk songs, unlike other literary products. In the light of this evaluation, it is stated that the nightingale, which has a wide range of mystical connotations in Turkish literature, has undergone an expansion of meaning in folk songs by exceeding these contexts.

Keywords: Folk song, nightingale, anonymous works, folklore, Turkish Folk Literature.

Giriş

İnsanlar, çeşitli şekillerde iletişim kurarlar. Bu iletişimin en tabii ve etkili aracı olan ise dildir. İletişim gereci olmasının yanı sıra dil, kitleleri millet kılan güçlü bir bağ teşkil eder. Dilin bu bağı kurması ise kültürün hem kurucusu hem de taşıyıcı unsuru olmasından ileri gelir. Kısacası dil, milleti kültürünü farklı yönleri ile bünyesinde barındırmaktadır (Uyar, 2007: 2). Kültürü bünyesinde her hali ile barındıran dil, bu özelliği ile kültür taşıyıcılığı vazifesini de üstlenmektedir. Milli bütünlüğün korunabilmesi için kültürün taşınması kadar milletlerin ortak sevinç ve kederde, hukukta, sanatta, gelenek ve göreneklerde bir arada tutulması gerekir. Akpınar (2010: 11)'a göre millî kültürün taşıyıcısı olan dil de bir arada olma halini alt unsurları ile sağlamaktadır. Kültür taşıyıcısı olan dilin halk arasındaki en önemli unsurlarından birisi de müzik eserleridir.

İnsanın var oluşu ile birlikte ortaya çıkan müziğin bir iletişim aracı olarak çok köklü bir geçmişi vardır. İlk oluşum ve gelişim evreleri incelendiğinde, türkülerin genellikle küçük ve yerel toplulukların mahalli unsurlarını barındırdığı düşünülmüştür. Her ulusun yerel özelliklerinin günümüze kadar taşınmasını sağlayan bu nitelik, geleneksel değerleri yansıttığı için halk müziği olarak tarif edilmiştir. Halkın duygu ve düşünce müstereklerini ezgisi ve şiirsel yapısı ile sade, içten ve coşkulu biçimde anlattığı bu müzik türü, toplumun pratik hayatına da büyük faydalar sağlamıştır (Kınık, 2011: 136). Bu bağlamda insanların bulunduğu küçük gruplardan büyük halk kitlelerine kadar ortak bir dil geliştirmesini sağlayan unsurlardan birinin müzik olduğu söylenebilir. Müzik, kitleleri derleyip toplamakla kalmaz; tarihî seyir içinde halkın değerlerini yansıtmaya yönü de kazanır. Söz konusu halkın değerlerini yansıtmaya özelliği, Türk halk müziğine de her hali ile yansımıştır. Zira Türk halk müziği ürünleri, özgün halk kültür ürünlerinin bulunduğu coğrafyalarda ortaya çıkmıştır. Burç (2009: 5)'a göre de halkbilim uzmanlarının yaptığı bütün halk müziği tanımlarından hareketle Türk halk müziği ürünlerinin özellikle kırsal kesimde yaşamını sürdüren halk tarafından ortaya konulduğu söylenebilir (Burç, 2009: 5). Ancak bu durum, Türk halk müziği eserlerinin herhangi bir sosyal tabakanın ürünü olduğu ve milletin tamamına hitap etmediği gibi bir anlama gelmemektedir. Eroğlu (2014: 6)'ya göre Batılı toplumlarda görülen halk müziğinin sınıfsal olarak tasnif edilme durumu, Türk halk müziğinin en nadide eserlerini barındıran türküler için söz konusu değildir. Bir halk müziği eserinin türkü olarak tasnif edilebilmesi için eserin toplumu meydana getiren ana kütleye ait olması, geleneğe bağlılığı ve halkın geneli için anlam ifade etmesi gerekir.

Türkünün tarihsel kökenine bakıldığında ise VIII. ve IX. yüzyıl itibariyle elinde sazıyla çalıp söyleyen bir müzisyen tipine rastlanmaktadır (Gürdal, 2010: 9). Anadolu'da türkü adı ile anılan tür, bu yüzyıla kadar isimlendirilmemiştir. Ancak bu durum, türkünün form olarak söz konusu tarihlerde üretildiği anlamına gelmemektedir. Geçmiş çok daha eski dönemlere dayandığı düşünülen türkü kavramı yerine daha eskiden *yır*, *küy*, *ır* gibi ifadelerin kullanıldığı bilinmektedir (Eroğlu, 2014: 37). Bu dönemler sonrasında Yıldırım (2017: 72)'a göre Türk insanı, belirli bir ezgisi olan anonimleşmiş tüm şiirlerin geneline türkü demiştir. Eroğlu (2017: 79-80) ise bu durumu, türkülerin Türkiye Türkleri için yalnızca bir müzik türü olarak değerlendirilmediği; hüznün ve sevinçlerinin bir ifadesi olarak görüldüğü düşüncesi ile açıklamıştır. Can (2010: 2) ise türkülerini, yukarıda ifade edilenleri kapsayan bir biçimde halkın başından geçen olayların, çektiği sıkıntıların, üzüntülerin, sevinçlerin izdüşümü olarak kabul etmiştir.

Türkülerin halk müziği ürünleri içindeki yeri ile ilgili olarak ifade edilen milletin genel duygu durumuna şamil olma özelliği, başka araştırmacılar tarafından da dile getirilmiştir. Atmaca (2020: 138)'ya göre türküde yankılanan sesin içtenliği ne derecede yüksek olursa türkü de o derecede geniş kitlelere yayılır ve halkın geneline mâl olur. Arnaut (2009: 6) ise türkülerin geniş kitlelere yayılarak gelecek kuşaklara aktarılmasını farklı bir sebebe dayandırmıştır. Buna göre anlamı halkı etkileyecek kadar değerli olan türkülerin yalnızca türküyü icra edenler için değil dinleyiciler için de öğrenilmesinin kolay olduğu görülür. İçinde çeşitli güzellikleri barındıran türküler, üretilme safhasından sonra yetenekli halk sanatçıları tarafından icra edilerek bugünlere taşınmıştır.

Türkülerde Bülbül

Halkın nasıl yaşadığı, neyi etkileyici bulduğu, neyi dert edindiği, türküllere yansımaktadır. Türküllere

her yönü ile yansıyan halkın duygusu, zaman zaman da hayvanların türkü metni içinde hislerin tercümanı şeklinde kullanılması ile ortaya konmaktadır. Yılmaz (2011: 229)'a göre türkülerdeki hayvan motifleri incelendiğinde bunları ortaya koyan kişilerin tabii çevresi, kültürel üretimleri ve iktisadı vs. takip edilebilmektedir. Ayrıca söz konusu hayvanların insanlar tarafından gözlemlenerek çıkarılan sembolik anlamlarında gizil olarak bulunan somut olmayan kültürel kodları çözmek de mümkündür.

Hayvanların içinde özel bir yeri olan kuşlar da gerek divan edebiyatı gerekse Türk halk edebiyatında önemli bir unsur olmuştur. Özellikle renklerinin çeşitliliği ve seslerinin güzelliği ile dikkat çeken kuşların görsel ve işitsel nitelikleri dışında gücü, yırtıcılığı, merhameti, gibi muhtelif özellikleri türkülerde yer almıştır. Aytaş (2019: 75)'a göre kuşlar, doğada insanla en iç içe yaşayan canlılar olması bakımından türkülerde önemli bir yer tutmaktadır.

Yüzyıllardır Orta Asya'da ve Anadolu insanının ortaya koyduğu ürünlerde yer alan kuş motifleri, kutsal sayılarak korunmuş, av hayvanı olmaktan öte anlamlar kazanmıştır. Ayrıca kuş türlerinden bazılarının şifa kaynağı olarak görüldüğü dönemlerin olduğu da bilinmektedir (Mirzaoğlu, 2019: 211). Türkülerde geçen kuş isimleri metin bağlamında gerçek anlamlarında kullanıldığı gibi motif nitelikleri ile ya da metaforik biçimi ile de kullanılır (Andım Uçar ve Göher, 2020: 196). Bu metaforik taraf, türkünün en güçlü olduğu yanların başında gelmektedir. Türkülerin şiirsel yönü, sembolik ve imgesel özellikleri beraberinde getirmektedir (Yıldırım, 2017: 72). Metaforik anlatımı ortaya çıkaran eğretilene ya da istiare, edebî sanatların içinde en etkili olanlarından biridir. Bu edebî sanatın bir şeyi geçici olarak almak veya kullanmak olarak anlamlandırıldığı görülmektedir. (Yıldırım, 2017, s. 74).

Kuşlar içerisinde eğretilene sanatının malzemesi olarak öne çıkan bülbül de tasavvufi bağlamda kullanılması sayesinde türkü metinlere anlam açılımları bakımından önemli katkılar sağlamıştır. Aktaş (2001: 19)'a göre Türk sanatında tasavvufun etkileri olmaksızın özgün bir kimliğin oluşması imkânsızdır. Tasavvuf ruhunun Türk sanatına işlenmesi ile teolojik bir anlayışın kuru bir didaktizme dönüşmesi engellenmiştir. Türkülerde de bülbülün metaforik çağrışımları ile bu yönün etkileri, söyleyen ve dinleyende uyandırılmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmada ise çalışma materyali olarak belirlenen TRT Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi'nde bulunan 4200 türkü metni taranarak bülbül adının geçtiği türküler ele alınmıştır. Üç ciltten oluşan TRT Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi Yakıcı (2013: 136)'ya göre türkülerle ilgili yapılan metin odaklı çalışmalarda birincil kaynak sayılmaktadır. Nitel araştırma yöntemleri kullanılarak türkülerin içinde geçen bülbül kavramlarının tespit edildiği araştırmada, bülbülün türkü yakıcısının hangi hislerine tercüman olarak metne yerleştirildiği analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda bülbül ve bülbülle birlikte anılan kavramlar ele alınarak içerik analizi ile incelenmiştir. Araştırmanın amacı ise türkülerde geçen bülbüllerden hareketle bülbüle yüklenen anlamları ortaya koyarak Türk insanının tabiatı anlamlandırmasının örnekliğini çıkarmak ve tabiat unsurlarının çeşitli bağlamlarını ortaya koymaktır.

Türkülerde Yer Alan Bülbül Motifi

Türkülerde metaforik anlamıyla en büyük yere sahip kuşlardan başlıcasının bülbül olduğu söylenebilir. Bülbül, bütün türkü metinlerinde kuvvetli bir mecaz olarak yerini almıştır. Ötücü bir kuş olan bülbül, gülün açtığı dönemlerde daha da iştahlı öttüğünden, gül ile aralarında bir aşkın var olduğu tasavvur edilmiş, bu aşkı bülbül âşık, gül ise mâşuk olarak kabul edilmiştir. Divan edebiyatında da çok önemli bir yere sahip olan bülbül ve gülün aşkı türkülerde de yansımıştır. Bir âşık olarak bülbülün acı çektiği, maşukunun bu acıyı görmezden geldiği var sayılmaktadır. Gülün aşkı ile tuttuğu için bülbüle verilen *şeydâ* ve *zâr* sıfatları, türkü metinlerinde sıklıkla görülür. Türkülerde şiir veren ozanlar/şairler, kendilerini bülbüle veya bülbülü kendilerine benzetererek, iflah olmaz birer âşık olarak benzer acıyı çektikleri fikrinden hareketle bülbülün kendi dertlerine dert kattığını düşünmüşlerdir. Seher vakitlerinde iç dağlayan ötüşüyle bülbül dertini aşikâr etse de âşık ondan daha dertlidir. Bu dertdaşlık bazen bir teselli ediş bazen de bir siteme dönüşerek muhabata ulaşır.

Türkülere bakıldığında pek çok eserin aynı türkünün çeşitli şekillerinden ilhamla ortaya konduğu görülmektedir. Bu varyantlaşmalarda türkülerin küçük bir kısmının değiştiği gibi köklü değişikliklerin

yapıldığı da anlaşılmaktadır. Sözleri aynı olan ya da az bir farklılığa dayanan türkülerin ezgilerinin farklı olduğu görülürken bunun yanı sıra sözleri birbirlerinde farklı türkülerin benzer ezgilerle söylendiği de gözlenmektedir (Erdemli, 2019: 54). Her türkünün kendine ait bir yapısı vardır. Bu yapıya ait her türküye özel olan ezgi, kavuşmak ve söz yapısının olduğu da bilinmektedir. Ancak bu üç bileşen arasında halk arasındaki kullanımlarda geçişler olmaktadır. Zamanla yaygınlaşan belli kalıplar üzerine yeni temalar ve yeni ezgiler yapılandırılması sonucunda söz konusu bu varyantlaşma oluşmaktadır (Korkmaz, 2006: 47). Bülbülün geçtiği türkülerde de bu varyantlaşma çok defa görülmektedir.

1. Bülbülün Türkülerde Yer Alan Çeşitli Özellikleri

Bülbül, türkülerde çeşitli özellikleri ile yer bulur. Bu özellikler incelendiğinde bülbülün hem fiziksel yapısı hem de hareketleri ile ilgili tasvirlerin bulunduğu görülür. Bu tasvirlerle örnek vermek gerekirse bülbülün boyutları hakkında “Bülbülün Göğsü Al Olur” türküsünde “Bülbül bir küçücek kuştur.” (TRT, 2006a: 195) ifadeleri ile bülbülün küçüklüğü tarif edilir. Renkleri ile ilgili olarak da “Bülbülün Göğsü Al Olur” (TRT, 2006a: 195) türküsünde bülbülün göğsündeki allıklar ifade edilir. Ayrıca bülbülün hareketleri de anılır. “Gızılırmak Sen Can İncitme Bugün” (TRT, 2006a: 397) türküsünde saka kuşu ile birlikte uçuşu ile yer alan bülbül, bir başka türküde ise daldan dala sekmesi ile zikredilir (TRT, 2006a: 195). Fiziksel özelliklerinin yanı sıra bülbülün hareketleri de türkü metinlerine yansır. Bülbülün dikenlerden korunarak güle ulaşmasından hareketle insanlara örneklik/ öğreticilik yapısı şöyle zikredilir:

“Ünlerim ünlerim yanıma gelmez

Bülbülden öğrenmiş (aman) dikene konmaz” (TRT, 2006a: 387).

Bülbülün gülü bırakıp da eğri dallara konması metaforundan ilhamla -kendisinin yerine başkalarına gönül veren aşığın sitemi de yer alır:

“Gonma da bülbül gonma eğri de büyrü dallere

Sen deli m'oldun gönül verdin güzelim de ellere” (TRT, 2006a: 477).

Sevdiğinin güzelliği, bülbüllerin sevdiği gülden bile güzel olduğu için bülbüller kıskançlık çekmektedir:

“Güllere bak güzelim (oy oy oy)

Bülbül kıskanıyor (diyar Mardin güzeli)” (TRT, 2006a: 558).

“Sunayı da Deli Gönül Sunayı” isimli türküde ise bülbülün vakti gelince öttüğü metaforik bağlamda dile getirilir:

“Vakti gelmeyince bülbül mü öter

Öter gider bir gözleri sürmeli”. (TRT, 2006a: 708).

2. Bülbül ile Çeşitli Ögelerin İlişkisi

Türkülerde bülbül, çeşitli öğelerle ilişkilendirilerek yer alır. Bunlar, bu başlık altında “bülbülün mekânlarla ilişkilendirilmesi”, “bülbülün gül ile ilişkilendirilmesi”, “bülbülün tabiatla ilişkilendirilmesi”, “bülbülün sayılarla ilişkilendirilmesi”, “bülbülün ticaretle ilişkilendirilmesi”, “bülbülün renklerle ilişkilendirilmesi” kodlara ayrılarak analiz edilmiştir.

2.1. Bülbülün Mekânlarla İlişkilendirilmesi

Bülbül, çeşitli mekânlarla ilişkilendirilmiştir. Bu mekânlar, zaman zaman yerleşim yerleri ya da tabii mekân unsurları olabildiği gibi zaman zaman da metaforik olarak yer almıştır. Yer adları ile ilişkilendirilen bülbüllere örnek vermek gerekirse bülbül, “Maraş'ın bülbülü şakır” (TRT, 2006a: 204) denilerek Kahramanmaraş şehri ile ilişkilendirilmiştir. Bülbülün en fazla kullanıldığı mekân unsurunun ise bahçe ve bağlar olduğu söylenebilir. “Geçti Gitti Vatanına Yurduna” türküsünde bülbülün meskeni “bahçeli bağlar” olarak geçer (TRT, 2006a: 379). Geyiklerin dağda olduğu ifade edilirken de bülbülün bağda olduğu kafiye maksatlı dile getirilir (TRT, 2006a: 583). Metaforik olarak çeşitli yerlerle ilişkilendirilen bülbüller de yer alır. Örneğin bir âşık, bülbüle yuva olacak bir yer olarak sevdiğinin zülüflerini işaret eder (TRT, 2006b: 158).

2.2 Bülbülün Gl ile İlişkilendirilmesi

Hem klasik hem de Türk halk edebiyatındaki pek çok edebî eserde gl ile bülbülün aşkı yer alır. “Böyle İkrar İlen Böyle Yolunan” adlı türküde bülbülün güle olan aşkı şöyle zikredilir:

“Bülbülün davası hep gllerinen

Senin şirin dilin yd ellerinen” (TRT, 2006a: 173).

“Bugün Ben Güzele Vardım” deyişinde de bülbülün acı ile figan edişi, güle bağlanır:

“Gel ha gel ha can nesimi

Gülüm hak'ın nefesi mi

Ağlayan bülbül sesi mi

Derdi figanı gldr gl” (TRT, 2006a: 184).

Bülbülün ötüşü de gl içindir. Öyle ki bülbül, gl olmasa temeyecektir:

“Hazin hazin esen seher yelleri

Hiç bülbül ter mi gl olmayınca” (TRT, 2006a: 460).

Bülbülün gl terk ettiği hali de “garip” şeklinde tarif edilir:

“Beleni beleni de aştık beleni

Garip bülbül de terkeylemiş gln” (TRT, 2006b: 27).

2.3. Bülbülün Tabiatla İlişkilendirilmesi

Bülbül, türkülerde tabiatla uyum içinde anılarak çok kez yer almıştır. Bu örneklerde bülbüllerin sabahın seherinde ötüşü, en çok ifade bulan kullanımlardandır.

Bülbülün tabiat ile olan teması ile ilgili türkülerde genel olarak mamur yerlerde bülbüllerin var olduğu dile getirilir. Bu bağlamda viran bahçelerde bülbüller ötmez:

“Viran bahçelerde bülbül ter mi

Gönül eylencesi (canan canan canan) gl olmayınca” (TRT, 2006a: 769).

Türkülerde baykuşa bülbülün aksine olumsuz çağrışımlarla yer verilmiştir. Buna rnek olarak “Asrı Gurbet Harab Etmiş Kym” adlı türküde bülbülün yerine baykuşun geçmesi zikredilmiştir:

“Asrı gurbet sen harab etmiş kym

Bülbül gidip baykuş konmuş gel hele” (TRT, 2006b: 13).

Eski günlerini zleyenler de baykuş ve bülbülü olumsuz/olumlu bağlamlarda kullanır:

“Evvel bağımızda bülbül terdi

şimdi baykuş konu haralı ıktı” (TRT, 2006b: 115).

Alıcı bir kuş olan şahinin bülbül yerine geçmesi de felaketlerin habercisi olarak görülür:

“Burası kenarımış ayrılan yanarımış

Bülbülün yuvasına şahinler konarımış” (TRT,2006b, s.51).

“Ala Boz Dumanlı Karlı Dereleler” türküsünde bülbüller, dağlardan gelen diğer kuşların sesleri ile birlikte sabah vaktinde tşr:

“Her seher her sabah (şahım) ter bülbüller

Dağlardan geliyor (şahım) kuş sedaları” (TRT, 2006a: 28).

Narin dalları bulunan iğde ağacı da bülbülle ilişkilendirilir:

“İğdenin dalında bülbüller öter

Vurmuşlar Muzaffer'i de hasta yatar” (TRT, 2006b: 112).

Bülbüller, “Ahlat'ın Altında Küçük İskele” türküsünde kandillerin şavkına konması ile kafiye maksatlı yer alır:

“Yüksek minarede kandiller yanar

Kandilin şavkına bülbüller konar” (TRT, 2006a: 12).

2.4. Bülbülün Sayılarla İlişkilendirilmesi

Türk mitolojisinden günümüze kadar ulaşmış olan halk kültürü ürünlerinin pek çoğunda sayılara çeşitli anlamlar yüklendiği görülür. Pek çok sayı, karşılaştığı nesnelere, birlikte anıldığı kavramlarla ve çeşitli inanç unsurları ile anlamlı sayılmaktadır (Durbilmez, 2009: 72). “Üç Güzel Oturmuş İskambil Oynar” türküsünde iskambil kâğıtlarının üzerine konan bülbüller ifade edilirken güzellerin sayısı üç olarak geçer:

“Üç güzel oturmuş iskambil oynar (yar yandım aman)

İskambil üstüne bülbüller konar (ey)” (TRT, 2006a: 762).

“Adım Adım Hak Yoluna Varayım” türküsünde ise kendini bağın bülbülü şeklinde metaforik olarak ifade eden türkü yakıcısı, kırk kapıyı anar:

“Ben bahçelerin gülüyüm

Aynı bağın bülbülüym

(aynı cemin bülbülüym)

Kırk kapının kilidiyim” (TRT, 2006a: 6).

2.5. Bülbülün Ticaretle İlişkilendirilmesi

Türklerin kültürlerini geniş coğrafyalara taşımasında, ticarete verilen önem de önemli bir yer tutmaktadır. İpek Yolu olarak bilinen yol üzerinde çağlar boyunca takas usulü ile ticaret yapan Türkler, göç ettikleri yerlerin de önemli ticaret güzergâhları üzerinde bulunması ile alışverişi hayatlarının bir parçası haline getirerek kültürlerini tanıtmışlardır. Bedirhan (1994: 23)'a göre Türkler, ticarete o kadar büyük bir önem atfetmişlerdir ki ticaretlerini sekteye uğratmaya çalışan İranlılar ve Araplarla siyasete dayalı çeşitli ittifaklar kurarak mücadele etme yöntemini seçmişlerdir. “Diken Arasında Bir Gül Açılmış” türküsünde kendisini bülbül metaforu ile âşık olarak ifade eden kişi, yine sembolik bir anlatımla aşkını cevher olarak niteleyip sevdiğine bunu sunmak ister:

“Diken arasında bir gül açılmış

Bülbülüm bahçene ötmeye geldim

Bezirgânım yüküm gevher satarım

Ulu pazarına dökmeye geldim” (TRT, 2006a: 279).

2.6. Bülbülün Renklerle İlişkilendirilmesi

Bülbül, çeşitli renklerle birlikte anılır. Söz konusu ifadelerde, anlam kurulma amacından ziyade kafiye maksadı göz çarpar. “Bülbül Bir Yumurta Guzlar” türküsünde bülbülün kanadı yeşil olarak tasvir edilirken gülün kırmızılığı ifade edilmiştir:

“Bülbülün kanadı yeşil

Kırmızı güle dolaşır

Ağlamak bana yaraşır

Sen ağlama ben ağlayım

Bülbül ey bülbül ey” (TRT, 2006a: 192).

Ancak sonraki dörtlüklerde yer alan “Bülbülün kanadı sarı/ Ben ağlarım zarı zarı” mısralarından hareketle önceki dörtlükteki ifadenin zıtlık yerine kafiye maksatlı kurulduğu söylenebilir. Aşkının derdinden ıstırap çeken bülbülün durumu ise *karalar giymek* deyimini ile ifade edilir:

“Bir gül için bülbül geymiş karalar

Göz göz olmuş ey sinemdeki yaralar” (TRT, 2006b: 39).

3. Bülbülün Duyguları Yansıtma Rolü

Çalışmanın amacı olarak belirlenen bülbülün duyguları yansıtma konusunda üstlendiği roller olumsuz ve olumlu duygular olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma ışığında türkülerde bülbüller aracılığı ile olumsuz duygulara daha fazla yer verildiği söylenebilir.

3.1. Olumsuz Duygular

Türkülerde bülbül anılarak yansıtılan olumsuz duygular, “Acı çekmek ile ilişkilendirilen bülbüller”, “Aşığın sevdiğine ıstırap vermesi ile ilişkilendirilen bülbüller”, “Çaresizlikle ilişkilendirilen bülbüller”, “Derdin ifade edilmesi ile ilişkilendirilen bülbüller” kodları altında analiz yapılmıştır.

3.1.1. Acı Çekmek ile İlişkilendirilen Bülbüller

“Arkadaşlar Benim Derdim Yeğindir” türküsünde bülbülün güle olan aşkıdan ilhamla onun ötüşü, aşığın ah edip inlemesi ile ilişkilendirilir:

“Bülbül gibi ah-u zarı çekerim

Gözyaşımı gül başına dökerim

Bu ne gündür zehir olsa içirim” (TRT, 2006: 51).

“Dinleyin Kardaşlar Benim Sözümü” isimli ağıtta ise yavrusunun acısını derinden hisseden kişi, evladının güzel konuşmasını bülbüle benzeterek anımsar ve acı çeker:

“Felek bana böylece bir oyun saldı

Bülbül dilli yavrumu elimden aldı

Neyleyim kardaşlar elim boş kaldı

Üflerim üflerim çerağım tütmez

Seslerim seslerim bülbülüm ötmez

Yavrumun hayali gözümde gitmez” (TRT, 2006a: 280).

Eşinden ayrılanların çektiği acıdan feveran edişi de bülbülün sesine benzetilir:

“Yayla (da) yollarında göç kater kater

Eşinden ayrılmış bir bülbül öter” (TRT, 2006a: 782).

Acı çekmenin yanı sıra pişmanlık duygusunu da içeren şekilde bülbülün güle olan isteği dile getirilir:

“Bülbül gibi arzum kaldı güllerde

Baykuş gibi öttün viran yerlerde” (TRT, 2006b: 144).

3.1.2. Aşığın Sevdiğine İstırap Vermesi ile İlişkilendirilen Bülbüller

Kimi eserlerde âşıkların aşkını ikrar ederek sevdiklerinin ıstırabını artırması konu edilir. “Bir Seher

Vaktinde İndim Bağlara” türküsünde aşkından divane olan bülbülün aşkından feryat etmesi, güle acı verir:

“Bir seher vaktinde indim bağlara

Öter şeyda bülbül gül yarelenir” (TRT, 2006a: 160).

“Böyle İkrar İlen Böyle Yolunan” adlı türküde de sevdiğinin vefasızlığından dertlenen âşık, bülbülün kanlı yaşlar dökmesinden hareketle kendi ıstırabını gözyaşlarının sel olması şeklinde ifade eder:

“Bülbül ah eyleyip kanlar ağladı

Çeşmim yaşı sel sel oldu çağladı

Ölüm geldi çevre yanım bağladı

Kılma cenazemi lazım değilsen” (TRT, 2006a: 173).

“Derdim Çoktur Hangisine Yanayım” türküsünde ise türkülerdeki rastlanan genel ifadelerden farklı olarak bülbülün güle eziyet edişi yer alır:

“Türlü donlar giymiş gülden naziktir

Bülbül cevreyleme güle yazıktır” (TRT, 2006a: 269).

3.1.3. Çaresizlikle İlişkilendirilen Bülbüller

Dağların arasında kalmak ve daldan dala konmak tabirleri ile bülbülün aşamayacağı güçlükler ve çaresizce arayış içinde olması “Arkadaşlar Benim Derdim Yeğindir” türküsünde anlatılmaya çalışılır:

“İki dağın arasında kalmışam

Bülbül gibi daldan dala konmuşam

Ne gün gördüm ne de murad almışam” (TRT, 2006: 51).

Son derece narin olan nergis dalına konmak da imkânsız olan aşk ile ilişkilendirilir. Buna göre nergis dalına konan bülbül, düştüğü imkânsız aşkın pençesinde çaresizce can vermektedir:

“Konma bülbül konma nergiz daline

Öldürürler (aman aman) bir yar yoluna

Bende kurban olam fidan boyuna” (TRT, 2006a: 559).

Türküde geçen bülbülün uzun zaman boyunca derdini söyledikten sonra dilsiz kalmasının da çaresizliğin bir ifadesi olarak yer aldığı söylenebilir:

“On bir ay bir güle eyledi feryad

Gül için bülbülü lal etmedi mi?” (TRT, 2006b: 145).

3.1.4. Derdin İfade Edilmesi ile İlişkilendirilen Bülbüller

Sazı ile dertleşen ozanın “Ben Gidersem Sazım Sen Kal Dünyada” türküsünde el içinde gizli sırlarının dökülmesini istemediğinden, bülbülün aşkını izhar etmesini olumsuz şekilde nitelediği görülür:

“Ben gidersem sazım sen kal dünyada

Gizli sırlarımı aşikâr etme

Lal olsun dillerin söyleme yâda

Garip bülbül gibi ah-ü zar etme” (TRT, 2006a: 131).

Başka bir türküde ise seher vaktinde çaresizce düşülen aşkın derdi, zehre benzetilir:

“Bülbül tek uyandım bir seher-ü nagah

Gördüm ki uğramışam bir mürğ-i zar'e" (TRT, 2006b: 49).

3.2. Olumlu Duygular

Türkülerde bülbül anılarak yansıtılan olumlu duygular "Neşe ile ilişkilendirilen bülbüller", "Güzel konuşma ile ilişkilendirilen bülbüller", "Güzel ses ile ilişkilendirilen bülbüller", "Tasavvufi duygular ile ilişkilendirilen bülbüller" kodları altında analiz edilmiştir.

3.2.1. Neşe ile İlişkilendirilen Bülbüller

Bülbülün ötüşü, sesinin güzelliğinden ötürü zaman zaman da neşeli olmakla ilişkilendirilir. "Biner Atın İyisine" türküsünde askere giden bir delikanlının neşeli ve canlı tabiatına vurgu yapmak için kendisine "şen bülbül" nitelemesi yapıldığı görülür:

"Memed ali memed ali

Memleketin gonca gülü

Orduların şen bülbülü" (TRT, 2006a: 144).

3.2.2. Güzel Konuşma ile İlişkilendirilen Bülbüller

Bülbülün ötüşündeki güzellik, "Azime'nin Bahçesinde Kuyu Var" türküsünde konuşmadaki letafet ile ilişkilendirilerek övgü ve iltifat için kullanılır:

"Azime'nin bahçesinde gülü var (aman)

Azime'nin bülbül gibi dili var" (TRT, 2006a: 94).

"Ben Bir Yakup İdim Kendi Halımda" türküsünde ise konuşmasının güzelliğine benzer şekilde "bülbül dilli" yakıştırması yapılan evladının hayatına ve tahsiline devam edemeyişine fevran eden ebeveynin sözleri şöyle yer bulur:

"Yusuf'um hocada okumaz oldu

Onun bülbül dili şakımaz oldu" (TRT, 2006a: 127).

Âşığa sevdiğinin sesi de bülbülün sesi gibi güzel gelir:

"Hesretim yar sesinede

Söyle bülbül avazlım" (TRT, 2006a: 247).

Bülbül gibi güzel konuşanların başlarına gelen fena işler de bu özelliğın anılması ile yer alabilmektedir:

"Bülbül idim felek dilim lâl etti

Kadir mevlâm bir kötüye kul etti

Benim ahım çoklarını kül etti

Yaklaşmayın ataşıma yanarsız" (TRT, 2006a: 569).

3.2.3. Güzel Ses ile İlişkilendirilen Bülbüller

Bülbüllerin birtakım özellikleri, çeşitli eşyaların ilhamı şeklinde değerlendirilmiştir. Buna göre "Ben Gidersem Sazım Sen Kal Dünyada" türküsünde sazı ile dertleşen ozan, sazının sesinin güzelliğini, henüz ağaç iken dallarına konan bülbülün sesi ile ilişkilendirir:

"Bahçede dut iken bilmezdin sazı

Bülbül konar mıydı dalına bazı

Hangi kuştan aldın sen bu avazı

Söyle doğrusunu gel inkâr etme” (TRT, 2006a: 131).

“Pınar Başu Ben Olayım” adlı türküde ise bağlamasının güzel sesini bülbülün sesine benzeten ozan şöyle seslenir:

“Bağlamam vardır boyalı

İçi bülbül (de) yuvalı” (TRT, 2006a: 651).

3.2.4. Tasavvufi Duygular ile İlişkilendirilen Bülbüller

Bülbülün Türk edebiyatındaki ilham kaynağının tasavvufi anlayış olduğu ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra türkülerde de bu anlama çeşitli açılımlar kazandırılmıştır. Bu açılımların dışında doğrudan doğruya sufi gelenekle ilişkilendirilen türküler de mevcuttur. “Bir Kere Uğradım Hakkın Cemine” isimli deyişte ilahî aşk yolundaki ehli tariklerin “aşk bülbülleri” şeklinde ifade edildiği görülür:

“Hakkın dolusunu dört can içtiler

Aşkın bülbülleri pire çekildi” (TRT, 2006a: 154).

“Biz Canları Güle Vermişiz” deyişinde ise güle âşık olanlar, bülbülün figanına kulak tıkar. Gülün çevresinde kendilerini pervaneyeye benzettikleri ve ceme katılanların aşkını artırdıklarını şu şekilde ifade ederler:

“Biz güllere pervaneyiz

Cem ehline peymaneyiz

Bülbüllere bigâneyiz” (TRT, 2006a: 167).

“Her Sabah Her Sabah Gülşen İçinde” adlı semahta ise bülbüle seslenen tasavvuf ehli, mürşidini arzular:

“Senin arzumanın bir gonca güldür

Benim arzumanım dosta bülbüldür” (TRT, 2006a: 464).

Sonuç

Araştırma kapsamında yapılan doküman analizi sonucunda 4200 türkü metni içinde bülbülün yer aldığı türkülerin tamamı incelenerek 74 farklı bağlam içeren türkü elde edilmiştir. Elde edilen türkülerin analizi sonucunda üç kategorinin yanı sıra kodlar ve alt kodlar oluşmuştur. Bu kategorilerin ilkinde yapılan analizlerde bülbülün türkülerde hem fiziksel özellikleri hem de hareketleri ile tasvir edildiği ortaya çıkmıştır. İkinci kategoride ise bülbülün çeşitli unsurlarla ilişkileri ifade edilmiştir. Bu kategori altında ise 6 kod oluşmuştur. Bu altı kod ile bülbülün mekânlara, gülle, tabiatla, sayılarla, ticaretle ve renklerle ilişkilendirilerek anıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu ilişkilendirmeler, türkülerin genelinde ifade bulan hayata dair unsurların bülbül ile birlikte de zikredildiğini göstermiştir.

Bülbülün yer aldığı türküler içerik analizi safhasında kategori ve kodlara ayrıldıktan sonra bülbülün türkü yakıcılarında tercüman olduğu duygular, söylem analizi ile değerlendirilmiştir. Söz konusu analizler neticesinde bülbülün türkü metinlerinde ahenk unsurları içinde herhangi bir bağlam olmaksızın anıldığı gibi türkü yakıcısının duygularını yansıtmaya rolünü üstlendiği de görülmüştür. Bu rolün ise hem olumlu hem de olumsuz duyguların tercümanı olabildiği anlaşılmıştır. Benzetmeler konusunda ağırlık kazanan duygunun olumsuz duygular olduğu değerlendirilmiştir. Bu olumsuz duygular ise acı çekmek ile ilişkilendirilen bülbüller, aşkın sevdiğine ıstırap vermesi ile ilişkilendirilen bülbüller, çaresizlikle ilişkilendirilen bülbüller, derdin ifade edilmesi ile ilişkilendirilen bülbüller olarak sınıflandırılmıştır. Olumsuz duyguların ortaya konmasında bülbüle verilen rolün genel olarak bülbülün sesi ile ilişkilendirildiği görülse de insana ait pek çok özelliğin teşhis sanatı ile bülbüle atfedildiği de söylenebilir. Bunlar arasında bülbülün güle sürekli derdini açıp derman bulamayışı önemli bir metafor olarak öne çıkmıştır. Buna göre bülbül, umduğunu bulamamış, çaresiz kalmış, emekleri hiçe sayılmış olandır. Olumlu duygulara örnek olarak ise neşe ile ilişkilendirilen bülbüller, güzel konuşma ile ilişkilendirilen bülbüller, güzel ses ile ilişkilendirilen bülbüller, tasavvufi duygular ile ilişkilendirilen bülbüller kodları ortaya çıkmıştır. Burada ise bülbülün sesinin canlılığı,

neşeli olmaya benzetilmiştir. Bülbülün sesi de güzel sesin emsali olarak gösterilmiş, türkülerdeki kullanımı ile hem güzel ses hem de estetik zevk uyandıran bir öge olarak öne çıkmıştır. Tasavvufî çağrışımlar ile birlikte anılan bülbüller de araştırmada olumlu duygular sınıflandırmasına dâhil edilmiştir. Böyle bir tercih kullanılmasına sebep olarak da bülbülün sufi gelenekte istikamet üzere olmak, Hakk'ın aşığı olmak, yoluna sadık bir mürid olmak gibi bir algılanış ile ele alınmasıdır.

Ortaya çıkan bu sonuçlardan hareketle bülbülün türkülerde geçtiği bölümlerde, yer aldığı diğer edebî ürünlerden farklı olarak çok çeşitli bağlamlarda duyguları ifade etme hususunda işlevsel biçimde yer bulduğu ve anlam genişlemesine uğradığı değerlendirilmiştir.

Kaynaklar

- AKPINAR, M. (2010). *Deyim ve Atasözlerinin Yabancılara Türkçe Öğretiminde Kullanımı Üzerine Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- AKTAŞ, H. (2001). *Din ve Tasavvuf*. Çizgi Kitabevi: Konya.
- ANDIM UÇAR, G. ve GÖHER, F. (2020). Kerkük'ten Anadolu'ya Türkülerde Kuşlar ve Çiçekler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 126(248), 179-198.
- ARNAUT, T. (2009). Gagauz Türkülerinde Aşk ve Ölüm Motifleri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 11(11), 5-20.
- ATMACA, Ö. Ü. S. (2020). Tenecioğlu Aşık Hüseyin ve Acem Kızı Türküsü Üzerine Bir Değerlendirme/An Assessment On Tenecioğlu Aşık Hüseyin And The Folk Song Acem Kızı. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, (22), 136.
- AYTAŞ, G. (2019). Kültürel Bir Form Olarak Türkülerde Kaz. *Akademik Kaynak*, 5(10-11), 75-89.
- BEDİRHAN, Y. (1994). *Ortaçağda İpekyolu Hâkimiyeti ve Türk Yurtları* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- BURÇ, U. Ö. (2009). *TRT Repertuarındaki Türkü Sözlerinin Konu tür ve Biçim Açısından İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- CAN, Z. (2010). *Türkülerde Sevgili Kavramı* (Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- DURBİLMEZ, B. (2009). Türk Kültüründe ve Fütüvvetnamelerde Dört Sayısı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (52).
- ERDEMLİ, G. B. (2019). *Türk Halk Hikâyeleri Ve Halk Türküleri Arasındaki İlişkiler (Anadolu Sahası Köroğlu ve Arzu İle Kamber Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- EROĞLU, F. B. (2014). *Söz ve Müzik Açısından Türkü* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- EROĞLU, T. (2017). Türkü nedir? *Kesit Akademi Dergisi*, (7), 78-91.
- GÜRDAL, D. C. (2010). *Cumhuriyet Sonrası Kültürel Kurumsallaşma ve Türk Halk Müziğine Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KINIK, M. (2011). Bir İletişim Aracı Olarak Türk Halk Müziği ve Türküler. *Erciyes İletişim, Dergisi*, 2(1). 136-150.
- KORKMAZ, M. A. (2006). *Türkü Türü ve Doğu Karadeniz Türkü Kültürü* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- MİRZAOĞLU, F. G. (2019). Anadolu Kültüründe ve Halk Türkülerinde Turnalar. *Anadolu Turnaları. Biyoloji, Kültür, Koruma*, 211-230.
- TRT (2006a) *Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi*. 1-2 Cilt, Müzik Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- TRT (2006b) *Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi*. 3 Cilt, Müzik Dairesi Başkanlığı, Ankara.

- UYAR, Y. (2007). *Türkçe Öğretiminde Kültür Aktarımı ve Kültürel Kimlik Geliştirme* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- YILDIRIM, A. (2017). Türkü Sözlerindeki Metaforik Anlatım. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 5(13), 71-82.
- YILMAZ, A. M. (2011). Sembolik ve Gerçek Anlamlarıyla Türkü Metinlerine Yansıyan Hayvanlar. *Folklor/Edebiyat*, 17(66), 229-250.
- YILDIRIM, A. (2017). Türkü Sözlerindeki Metaforik Anlatım. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* (S.13) c.5 / s. 71-82.